

MÜASİR SEYSMOLOJİ CİHAZLAR

Mirzəyeva S.R.

Bakı Dövlət Universiteti

Mərkəzdə seysmoloji tədqiqatlar 35 telemetrik seysmik stansiyalardan ibarət müşahidə şəbəkəsi əsasında respublika ərazisinin seysmik rejimi, zəlzələ episentrlərinin paylanması qanunauyğunluğu, ocaq zonalarındakı seysmik proseslərin dinamikası tədqiq edilir, dərinlik qırılmalarının aktiv hissələri müəyyənləşdirilir və bu sahələrdə mümkün maksimal güclü zəlzələlərin intensivliyi qiymətləndirilir. Güclü zəlzələ ocaqlarının mexanizmi öyrənilir, böyük şəhərlərin seysmik riski qiymətləndirilir, iri tikinti obyektləri sahələrinin seysmikliyi tədqiq edilir.

Geofiziki və geokimyəvi stansiyalar şəbəkəsi vasitəsilə geomaqnit sahəsi gərginliyinin, ağırlıq qüvvəsi və qravitasiya potensialının ikinci tərtib törəməsinin variyasiyaları araşdırılır. Rayonun ərazisi əsasən Kür çayı boyunca yerləşir. Zərdab rayonunun yerləşdiyi Mərkəzi-Aran, Kur-Araz çökəkliyinin Xəzər sahillərindən başlamış 0 metr yüksəkliyə qədər sahələrini əhatə edir. Rayonun səthi düzənlikdir, ərazinin çox hissəsi okean səviyyəsindən alçaqdadır. Ərazisinin yarısından çoxu dəniz səviyyəsindən aşağıda yerləşən düzənliklərdən ibarətdir. İqtisadi rayonun yalnız ətraf dağlara yaxın hissələrinin səthi mailidir. Bu çökəklikdə yerləşən ərazilərdə neft yataqları vardır. Ağdam rayonu Azərbaycanın qədim, füsunkar təbiətli torpağı olan Qarabağın mərkəzində – Qarabağ dağ silsiləsinin şimal-şərq ətəklərində, Kür-Araz ovalığının qərbində yerləşir. Dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 410 metr, maksimum yüksəklik 1365 metrdir. İqlimi əsasən mülayim isti, quraq subtropikdir. Dağətəyi yerlərdə yüksəklik artdıqca iqlim mülayimləşir. Ən çox yağıntı dağətəyi sahələrə düşür. İllik yağıntı 300-550 mm-dir. Rayonun ərazisindən Qarqar və Xaçın çayları axır. Ağdam rayonun ərazisi Kiçik Qafqaz dağları ilə Kür-Araz ovalığının təmas zonasında yerləşir. Rayonun sahəsi 1094 kvadrat kilometr, əhalisi 165 min nəfərdir (1998-ci il). Coğrafi mövqeyi yaşayış və təsərrüfat üçün çox əlverişli şərait yaradır. Rayon əsasən, Qarabağ düzünün dağətəyi hissəsində yerləşir. Ərazisi əsasən dağlıqdır. Orta əsr tarixçiləri Xızının ərazisini Bərmək mahalı adlandırırdılar. Respublikanın dağlıq relyefə malik olan inzibati rayonları arasında Bakıya ən yaxını Xızıdır. Rayonun şərq hissəsi Xəzər sahilləridir. Bakı -Rostov şosesindən 10 km aralıda çox maraqlı bir təbii hadisə müşahidə etmək olar. Müxtəlif geoloji süxur layları təpəliklərin səthində özünə məxsus rəngi ilə seçilən landşaft yaradır. Mütəxəssislərin fikrincə, buna oxşar geoloji hadisəyə Yer kürəsində burdan başqa, yalnız ABŞ-dakı Ölüm vadisində rast gəlmək olar. Azərbaycanın ən gözəl qoruqlarından biri olan – Altıağac qoruğu Xızı rayonunda yerləşir. Rayon ərazisində qum, çınqıl, yüksək keyfiyyətli gil ehtiyatları var. Astarə rayonu Azərbaycanın cənubunda İran İslam Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Astarənin ərazisinin bir hissəsini Talış dağları tutur. Bir hissəsi isə ovalıqdır. Qədim dünyanın görkəmli riyaziyyatçısı, astronomu və coğrafiyaşünası İsgəndəriyyəli Klavdi Ptolomey eramızın II - əsrə aid Xəzər dənizinin xəritəsini tərtib edərkən bu xəritədə Albaniyanın ona məlum olan bir çox şəhər və kəndlərin adlarını çəkmiş və Astarənin adı yunanca "Astarata" kimi qeyd etmişdir. Rayonun ümumi ərazisi 616,4 kv.metrdir. Beyləqan Azərbaycan Respublikasının inzibati rayonlarından biridir. Rayon 1939-cu ilin yanvar ayında təşkil olunmuşdur. Rayona keçmiş SSRİ rəhbərlərindən biri Jdanovun adı verilmişdir. 1963-cü ildə rayon ləğv edilərək İmişli rayonu ilə birləşmiş, Mərkəzi İmişli şəhəri olmuşdur. 1964-cü ildə yenidən ayrılaraq Jdanov olmuşdur. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 19 mart 1989-cu il tarixli qərarı ilə rayonun adı dəyişdirilərək ərazidə xarabalıqları qalmış qədim tarixi Beyləqan şəhərinin adı verilmişdir. Qədim Beyləqan şəhərinin əsasının IV əsrdə qoyulması ehtimal olunmaqla XIII əsrdə dağıldığı tarixi faktır. Qədim İpək yolunun buradan keçməsi Beyləqanın Bərdə, Gəncə və Təbrizlə əlaqəsini genişləndirmişdir.

Beyləqan rayonunda bir neçə tarixi abidə mövcuddur. Bunlar Həzrəti Cərgiz Peyğəmbər ziyarətgahı, orta əsrlər dövrünü əhatə edən qədim Beyləqan şəhər xarabalığı (Örənqala) və Soltanbud təpəsidir. Həzrəti Cərcis Peyğəmbər ziyə-

rətgahı XVII-XVIII əsrlərdə tikilmişdir. Beyləqan şəhər xarabalığı Örənqala tarixi abidəsi rayondan 18 km aralıda yerləşən Kəbirli kəndinin yaxınlığındadır. Burada qədim Beyləqan şəhəri mövcud olmuşdur. Tarixi məlumatlara görə əsas V əsrdə qoyulmuş Beyləqan şəhəri dövrünün ən iri ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu şəhər XIII əsrdə monqol-tatarların işğalına məruz qalaraq tamamilə dağılmışdır. XIV əsrdə Əmir Teymur tərəfindən şəhərin yenidən inşasına başlansa da, onun ölümü ilə əlaqədar olaraq başlanmış işlər yarımçıq qalmışdır. XVI əsrdən bəri şəhər xarabalığa çevrilmiş və bir daha bərpa olunmamışdır. Rayonun ərazisi düzənlik və alçaq dağlıqdır. Şərq hissəsində bəzi yerlər okean səviyyəsindən aşağıdır. Rayon şimaldan Biləsuvar, şərqdən Neftçala, cənubdan Masallı, cənub-qərbdən Yardımlı rayonları ilə, qərbdən isə İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir. Cəlilabad rayonu 1930-cu ildə təşkil edilmiş, 2 iyul 1967-ci ilə qədər Astraxanbazar adlandırılmışdır. 1967-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə AŞirvan düzündə yerləşən Kürdəmir rayonu Kür çayının sol sahili boyunca uzanır. Rayonun mərkəzi Kürdəmir şəhəridir. Kürdəmir rayonu Şirvan düzündə yerləşir. Rayonun ümumi ərazisi 1631, 5m²-dir. Azərbaycanın görkəmli yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin şərəfinə Cəlilabad adlandırılmışdır. Qazax rayonu Azərbaycanın qərb hissəsində, Kiçik Qafqaz dağ silsiləsinin yamaclarından başlayaraq? Kür çayının sağ sahili boyunca uzanan geniş Gəncə - Qazax düzənliyinin şərq hissəsində yerləşir. Rqyonun ərazisi şimal-qərbdə Gürcüstan Respublikası ilə, cənub və cənub-qərbdə Ermənistan Respublikası ilə həmsərhəddir. Rayonun ərazisinin relyefi mürəkkəbdir. Kür çayı sahilində dəniz səviyyəsindən hündürlük 100 m olmaqla cənubda getdikcə tədricən 1000 metrə qədər yüksəlir. Ən hündür yüksəklik Odun dağıdır (1316 m). Ehtimallara görə, Qazağın əsas VIII əsrdə ərəb sərkərdəsi Mərvan ibn Məhəmməd tərəfindən qoyulmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə Qazax sultanlığı olub. Qazax rayonunda dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli 112 tarixi abidə var. Dünya əhəmiyyətli abidələr sırasında olan Damcılı mağarası – daş salahlı kəndində avey dağının cənub-şərqində yerləşir. Qazaxda həmçinin İkinci Şıxlı kəndində Ehram (Xram) çayı üzərindədir XII əsrdə inşa edilmiş sınıq körpü, V-VI əsrlərə aid Avey dağının cənub zirvəsində 992,5 metrə yerləşən Alban Avey məbədi, Aşağı əskipara ərazisində yerləşən məbəd (V-VIII əsrlər) var. Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğalı nəticəsində Aşağı və Yuxarı Əskipara kəndlərində olan abidələr, eləcə də Məzəm kəndində olan tarixi körpü dağıdılmışdır. Siyəzən rayonu Böyük Qafqazın Xəzər sahilində olan Samur-Dəvəçi ovalığında yerləşir. Ovalığın qərbində dağlıq və dağətəyi ərazisi olan Baş Qafqaz sıra dağları Xəzər dənizinə doğru uzanaraq, dəniz səviyyəsindən 28 metr aşağıdadır. Geoloji quruluşuna görə paleogen-neogen və onun üzərində olan Üst Təbaşir çöküntüləri var. Ərazi üçün neft, təbii qaz, əhəng daşı, çınqıl, gil və s. təbii ehtiyatlar xarakterikdir. Siyəzən rayonu Azərbaycanın şimal zonasında, Bakı şəhərindən 100 km məsafədə Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. İki tərəfdən Xızı və Şabran rayonları ilə həmsərhəddir. Siyəzən rayon kimi ilk dəfə 11 fevral 1940-cı ildə təşkil olunmuş və 1959-cu ildə ləğv edilərək Dəvəçi rayonunun tərkibinə verilmişdir. 2 aprel 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının qərarı ilə Siyəzən rayonu 1959-cu il sərhədləri daxilində yenidən bərpa olunmuşdur.